

ԳՐԱԿԱՆ

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Ի

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆԻ

23

(Սովորաբար իր գործածած սպիտակ թուղթ, անգիծ, չորս քերթ) :

Սիրելի Պ. Քերական,

Այսօր կը պատասխանեմ ձեր երկու նամակներուն, որ երկուքն ալ եկած են հոս իմ Հայաստան մեկնելէս քիչ յետոյ :

Ուրախութեամբ իմացայ որ մանչ դաւակ մը սնեցեր էք : Ընդունեցէք շնորհաւորութիւններս :

Ինչպէս երէկ զրեցի ձեզի, Թիւրպեան, որուն յանձնած եմ արդէն ձեր զրկած 10 տոլարի ազօմբդը, զբքոյկի ձեռով տպագրած է ձեր յօդուածը «Հայ—Արաբ Գեղ. Յարաբերութեանց» մասին եւ 25 օրինակ զրկած է ձեզի : Կը սպասէ ձեր խոտաւցած գումարի մնացեալ մասին, որպէսզի 75 օրինակն ալ զրկէ : Հաճեցէք, խնդրեմ, այդ մնացեալ մասը շուտ հասցնել իրեն :

Որմանկարներու մասին ձեր յօդուածը չարուած է արդէն, պիտի երեւայ 3—4 թիւին մէջ, որ պատրաստուելու վրայ է եւ լոյս պիտի տեսնէ Փետրուարի վերջերը կամ Մարտի սկիզբը (աւելի շուտ դժբախտաբար անհնար է, որովհետեւ ստիպուած եմ սպասել բաժնեդիւններու գանձումին որ կը կատարուի շա՛տ դանդաղ կերպով) :

Այդ նոյն թիւին մէջ անկարելի է որ հրատարակեմ նաեւ Պաշտուրեանի պարսկական նկարներուն մասին ձեր յօդուածը, իսկ յաջորդ թիւին ալ չափազանց ուշ կ'ըլլայ (արդէն ուշ է հիմա) : Կը դարձնեմ այդ յօդուածը ձեզի : Ժիշդ չէ որ Պաշտուրեանի այդ էֆսրօգիսիօնին վրայ Լեւոն Մեսրոպէն դատ ոչ ոք զրեց : Է՛ն առաջ եւ զրեցի անոր մասին Ապագայի մէջ, երկու թիւի մէջ երեւցած ընդարձակ յօդուած մը՝ Միւզէ Կիմէին մէջ ցուցահանդէսը սկսելու պահուն : Պաշտուրեան ինծի պիտի տար Փրանսական թերթերու մէջ երեւցած յօդուածները եւ պատկերներուն քլիշէները, որպէսզի Անահիտին մէջ ալ յօդուած մը հրատարակէի, բայց մոռցաւ ատրկալ ընելու եւ Պարսկաստանի գնաց նորէն : Պարսկաստանէն դարձին, նորէն ցուցահանդէս պիտի սարքէ, այն տեսն եւ ինքս կը զրեմ նորէն Անահիտի մէջ :

Շահեկան են այն բոլոր նիւթերը որոնց վրայ զրկու զրայ էք յօդուածներ կամ մտադիր էք զրել : Բայց մի՛ զրէք աճապարանքով : Շատ եռանդ ունիք, բայց աճապարանքով լաւ բան դուրս չի գար, մամանակ շատ ունիք, երկոտասարդ էք : Պաշտուրեանի մասին ձեր յօդուածը զրուած է ծայրայեղ

հապճեպով, ծայրէ ծայր իրը լեզու եւ ոճ՝ լի է թերութիւններով. անկարելի է հրատարակել այդ ձեւով, ո՛ր թերթի խմբագրին ալ զրկէք, ստիպուած պիտի ըլլայ վերէն վար սրբագրել, զրեթէ նորէն զրել, սրպէսդի կարելի ըլլայ հրատարակել:

Հայաստան շատ բան տեսայ, մասնաւորապէս Երեւան, ձմեռը շուտ եկաւ եւ դժբախտաբար ուրիշ կողմեր չկրցայ երթալ, բայց երեք շաբաթէն աւելի մնացի Երեւան, շատ մարդ եւ շատ բան տեսայ, տպաւորութիւններս, որ մեծ մասամբ լաւ են, սկսայ զրել Ապագայի մէջ, աւելի ընդարձակ պիտի գրեմ Անահիտի յաջորդ թիւին մէջ (3—4 թիւին մէջ): Պօղոս—Պետրոս եկեղեցիէն ինչ որ կը մնայ քիչ բան է, բայց պիտի պահեն զայն՝ այդ հողին վրայ շինուելիք շէնքին մէջ: Այդ եկեղեցիին քանդուելուն պատճառը Մատր եղեր է, որ զայն անարժէք բան մը կարծելով՝ «քանդուելուն մէջ ոեւէ անպատեհութիւն չկայ» բտեր է: Եղածը եղած է դժբախտաբար: Հնութեանց Պահպ. կոմիտէն հիմա եկած Հայաստանի Կուլտուրայի Պատմութեան Ինստիտուտի մէկ բաժինը դարձած է եւ ատով աւելի զօրացած: Այդ Ինստիտուտը, որուն գլուխը գտնուող անձերուն (Յակոբ Զօրեան, Մելիք—Օհանջանեան, Աշխարհ—բէկ Քալանթար եւն.) հետ երկու տեսակցութիւններ ունեցայ, յայն ծրագիր ունի եւ խոշոր դործ սկսած են կատարել: Հանգանակութիւնը դոր սկսայ Անահիտի 1—2 թիւով, պիտի շարունակեմ աւելի քան երեք եռանդով: Դուք զրկեցի՞ք ձեր խոստացած տասր տուարը: Տեսայ մեր զանձապահ Տօթթ. Արթինեանը, բայց մոռցայ հարցնելու: Եթէ չէք զրկած հաճեցէք փութացնել: Միւս արձանագրողները զրեթէ ամէնքն ալ արգէն միճարած են, ուրիշներու ալ պիտի դիմենք: Ոչ մէկը ինքնարեւարար զրամ չի զրկեր, ցաւալի բան է, բայց այդպէս է, պէտք է անձամբ կամ նամակով դիմես, որպէսդի քիչ մը զբոսով փրցնես: Եթէ Ամերիկայի մէջ կրնաք քանի մը հողիի դիմել եւ նուէրներ ստանալ այս հանգանակութեան համար, կրցածնիդ ըրէք: Ինստիտուտի վարչութիւնը ինծի տուաւ ցուցակ մը այն նիւթերուն ու առարկաներուն որոնց պէտք ունին: Պիտի ֆանանք գոյացած գումարով քիչ ատենէն մէկ մասը դնել եւ զրկել:

Կը տեսնէք որ արդարացաւ այն լաւատեսութիւնը դոր եւ միշտ պահեցի կաթողիկոսական ընտրութեան հարցին մէջ կառավարութեան ուղղամիտ փերարեթուների մասին: Ժողովը տեղի ունեցաւ կանոնաւոր կերպով, եւ պատգամաւորները ընտրեցին յարմարագոյն անձը:

Լաւ էք բրեր Կոչնակի այդ կտորը զրկելով: Կոչնակ կը ստանամ, բայց այդ մասը աչքիս չէր հանդիպեր: Քուչակեան տաղի մը այդ «աղաւաղումը» չահեկան է, ատոր պէս ուրիշ օրինակներ ալ ունիմ արգէն:

«Հայ եւ Արար» ձեր յօդուածին մէջ սպրդած վրիպակներուն համար շատ կը ցաւիմ: Պատճառը ձեր մեքենայով գրելն է ու շատ խիտ: Բառերուն շատերը ազէկ չեն կարդացուիր, ոճի եւ լեզուի թերութիւնները ստիպուած եմ սրբագրել ու շատ խիտ ըլլալուն՝ տեղ չկայ, գրաշարը մէջէն չեմ: Լաւագոյն է որ ձեռքով գրէք, տողերը աւելի հեռու իրարմէ: Այդ վրիպակները փոքրիկ թղթի մը վրայ տպել կու տամ եւ 75 օրինակին ետեւը կպցնել կու տամ (առանց յաւելուածական ծախքի):

Գարեգին Սրբազան ու Սենեքերիմ Տէր Յակոբեան շատ լաւ են առողջութեամբ: Երկուքին հետ ալ շատ հաճելի ժամեր անցուցի: Թէ՛ Էջմիածնի, Թէ՛ Երեւանի ձեռագիրներէն օրինակութիւններ բրի: Պօղոս—Պետրոսի որմանկարներուն մնացորդը թիթեղով ծածկած են: Զեր զրկածներէն լաւագոյն լուսանկար չունին:

Այսօր կը զրկեմ ձեզի ձեր յօդուածներուն պատկերները՝ Խաչատուր-
եանի վրայ ձեր յօդուածին հետ։ Կը պահեմ միայն Պօղոս—Պետրոսի երկու
պատկերը, ասանք ալ յետոյ կը զրկեմ։

Սիրալիբ բարեւներով

Զեք

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 23 Յունուար 1933

Ծափօքութիւն — Յօդուածիս «Վրիպակները» իմ «ճիւղի եւ լեզուի քե-
րութիւններուն» հետ կապ մը չունէին, այլ տպագրական սխալներ էին։ Յիշեմ
որ Զօպանեան իր ժննդատեմ «աւապարանքով» գրուած բոլոր յօդուածներն
ալ հրատարակեց։ Բացի Խաչատուրեանի մասին գրածէս, որուն մասին կ'ու-
զէր աւելի ինք գրել։

24

(Նման նախորդին, երկու քերք։)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացած եմ ձեր Մայիս 22 եւ 31 թուական երկու նամակները։ Ստա-
ցայ 5 տարբեր զոր զրկած էիք Պ. Քէչեանի հաշույն (Օքլահոմա)։ Պ. Քէչեան
բաժանորդ գրուած է Բ. տարուան Գ. թիւէն սկսեալ եւ վճարած է մէկ տարե-
կան։ Ուրեմն ձեր զրկած 5 տարբեր Գ. տարուան 3—4 թիւէն Գ. տարուան 1—2
թիւի բաժնեգիրն է։ Պ. Քէչեան պարտական է Գ. տարուան 3—6 թիւէն մինչեւ
Ե. տարուան 1—2 թիւի բաժնեգիրն։

«Հում մետաքսի մշտնադաշնութիւնը եւ Հայերը» նիւթին վրայ ձեր
ուսումնասիրութիւնը դժբախտաբար անկարող եմ հրատարակել, յոյն, արար
տաւեր չկան տպարանին մէջ, ճարել կարելի չէ՝ մեր միջոցներով։ Իսկ 75 օ-
րինակ արտադրում ընելու ոչ մէկ նիւթական միջոց ունիմ։ Պայմանները ու-
րոնց մէջ կը շարունակեմ այս գործը, շատ նեղ են։

Աւելորդ է խօսիլ այլեւս Պօղոս—Պետրոս եկեղեցիի հարցին վրայ։
Մեծ կորուստ է, բայց եղածը եղած է։ Երանի թէ մնացորդը քիչ շատ լաւ
պահպանուած ըլլայ, եւ իրենց ուսումնասիրելի։

Ստացած եմ նաեւ 10 տարի չէքը, զոր զրկեցիք Հայաստանի Պահա-
կութիւնն ի նպատակ մեր բացած հանդանակութեան իբր ձեր նստէրը։ Այդ գու-
մարը յանձնեցի Տօքթ. Արթիւրեանին։ Դժբախտաբար շատ քիչեր կը մասնակ-
ցին այդ հանդանակութեան։ Ինքնաբերաբար մասնակցող զրեթէ ոչ ոք կայ։
Պէտք է ղիմել, խօսիլ, գրել, յաճախ՝ առ ալ աղարկիւն։ Գործին կարեւորու-
թիւնը հասկցող չկայ, ինչ որ է, կարելին պիտի ընենք։ Գոնէ սրտակցութեան
ժեսթ մըն է։

Կը յուսամ որ այլեւս չէք ուշացներ Թիւրքականին զրկուելիք 14 տո-
ւարին առաքումը։ Անախտի վերջին թիւէն օրինակ մը կը զրկեմ ձեզի այսօր։

Սիրալիբ բարեւներով

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 4 Յուլիս 1933

Իմաստասիրութիւն.— «Հում մետաքսի վաճառականութիւնը եւ Հայերը» ուսումնասիրութիւնս շատ ընդարձակ գործ եղաւ։ Կուզէի որ անպատմաւարտատպուի, որով Անահիտին չզրկեցի, այլ տպագրուեցաւ Հայրենիք ամսագրին մէջ, որուն երկսիւն 92 տպագրական էջերը բռնեց, եւ յետոյ ալ զըրբոյնով արտատպուեցաւ։

25

(Նախորդին նման, չորս քերք։)

Փարիզ, 3 Հոկտ. 1933

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Ատաղծ եմ ձեր Յունիս 20ի նամակը, ինչպէս եւ աւելի առաջ ձեր Ապրիլ 27ի քարթը։ Կը ցաւիմ որ չկրցայ աւելի շուտ պատասխանել։

Վերջապէս լոյս տեսաւ Անահիտի Ե. տարուան առաջին թիւը։ Անեւրեակայելի դժուարութեանց յաղթելով է որ կանգուն կրնամ կոր պահել այս թերթը, ու պիտի դայն կանգուն պահեմ միշտ, բայց այսպէս դիտաւորեալ եւրեւմեաներով։ Ի՞նչ կրնամ ընել, երբ բաժանորդներէն շատեր մէկ-երկու տարի յետոյ կը յօժարին վճարել (ան ալ եթէ վճարեն) իրենց բաժնեդիրն։

Այս հինգերորդ տարեշրջանին, չորս թիւ պիտի հանեմ որպէսզի թիւերը իրարմէ շատ հեռու չմնան (ատոր համար զանդատողներ շատ կան), միայն թէ՛ խնայողութեան համար ստիպուած եմ իւրաքանչիւր թիւի ծաւալը նուազեցնել։ Հակառակ ատոր, կը յուսամ որ իւրաքանչիւր թիւ պիտի բլլայ այլապէս ու շահեկան։ Այս առաջին թիւին մէջ անհնար եղաւ դնել ձեր օրինակած երկու հին էջերը, որ շահեկան բաներ են, բայց կրնան քիչ մը ուշ հրատարակուիլ։ Յաջորդ թիւով կը հրատարակեմ դանոնք։

Կարծեմ գրած եմ արդէն ձեզի թէ ստացայ Հնութեանց Պաշտպանութեան Կոմիտէի համար մեր բացած հանդանակութեան ձեր զրկած 10 տուարը եւ դայն յանձնած եմ մեր զանձապահ Տօքթ. Արթինեանին։ Մասնակցող շատ քիչ կայ այդ հանդանակութեան, բայց պիտի շարունակենք, զնելով արդէն՝ եղած դումարով՝ լուսանկարի գործիք եւ պարագաներ, եւ քիչ օրէն կը զըրբոյնք երեւան։

Նշանակեցի տետրակիս մէջ անունը այն բաժանորդին զոր դուած էք (Արդր Այվազեան) եւ իրեն զրկեցի չորրորդ տարուան երկու միացեալ թիւերը, ինչպէս եւ հինգերորդ տարուան առաջին թիւը։

Խոստացած էիք Յ. Քէչեանի (Օքլահոմա) Դ. տարուան բաժնեդիրն (հինգ տուար)՝ զրկել ինծի։ Դեռ չեմ ստացած։ Շատ շնորհակալ կ'ըլլամ եթէ հաճիք այդ հինգ տուարը եւ Այվազեանի Դ. եւ Ե. տարուան երկու բաժնեդիրն զրկել ինծի ինչքան կարելի է շուտ, որովհետեւ շատ պէտք ունիմ գրածի։ Ձեր նամակը նորէն ուշադրութեամբ կարդալով կը նկատեմ որ կ'ընէք թէ Քէչեանի չորրորդ տարուան բաժնեդիրն զրկած էք ինծի Յունիս 20էն առաջ, ուրեմն ըստացած ըլլալու եմ դայն եւ տետրակիս մէջ նշանակել մտացած (ինչ որ քիչ կը պատահի, բայց այս բացմադրող կեանքիս մէջ երբեմն կրնայ պատահիլ)։ Այս կէտը հաճեցէք ստուգել ձեր յաջորդ նամակով։ Եթէ արդէն զրկած էք Քէչեանի Դ. տարուան բաժնեդիրն, ուրեմն կը մնայ ձեզի զրկել Այվազեանի Դ. եւ Ե. տարուան բաժնեդիրները եւ Քէչեանի Ե. տարուան բաժնեդիրն։

Ինչքան շնորհակալ կ'ըլլայի եթէ տպարանատէր Թիւրապեանին ձեր

ունեցած փոքրիկ պարտքն ալ հաճէիք վճարել այս օրերս, չափազանց ուշ մը-
նաց, եւ չեմ գիտեր ի՞նչ ըսեմ իրեն:

Զեյր Յունիս 20ի նամակին վերջին մասին մէջ կը հարցնէք թէ Գէշեան
վճարած է Դ. տարին, կ'ուզէք իմանալ: Ուրեմն ես չեմ սխալեր: Ու ձեր Յու-
նիս 20էն առաջ անոր կողմէ՝ զրկած 5 տոլարը անոր Գ. տարուան բաժնեզինն
է: Ան բաժանորդ զրուեցաւ Բ. տարուան Գ. թիւէն սկսեալ: Այդ պարագային
ուրեմն ան ալ Դ. եւ Ե. տարիներու բաժնեզինները պարտական է:

Հայրենիքի մէջ ձեր հրատարակած ուսումնասիրութիւնը շահեկան է:

«Ռօզրէ»ի երկրորդ հատորը սպառած է զրեթէ: Քիչ օրինակ կը մը-
նայ սովորական էտիսիօնէն, ու նուէր չեմ կրնար ընել: Զեյի իբր բարեկամի
եւ աշխատակցի՝ կ'ուզեմ նուիրել գօնչէ թղթի վրայ (որ աւելի լաւ թուղթ է)
օրինակ մը (ատոնցմէ ունիմ քանի մը հատ), բայց շատ ծանր է, փոսթով կա-
րելի չէ զրկել, քօլի փոսթով զրկելու է: Այդ ալ երկար բարակ դործողութիւն
մըն է: Այս միջոցիս գլուխս վրաս չէ, երբ քիչ մը շունչ առնեմ, կը զրկեմ,
կամ երբ օր մը նորէն Փարիզէն անցնիք, անձամբ կու տամ ձեզի: Խնայեալսնե-
րու վրայ ձեր աշխատութիւնը եւ «այն աշխատութիւնը զոր կ'ըսէք թէ կը շա-
րադէք Անահիտի համար», նո՞յնն է, թէ երկու տարբեր դործ: Երկուքն ալ
կը հրատարակեմ, հոգ չէ թէ քիչ մը ուշ: Քլիշէներու շատութիւնն ալ հոգ չէ,
այդ ծախքը անհրաժեշտ է Անահիտին համար, թէ եւ ծանր:

Սիրալիր բարեւանքով

Զեյր

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Զօպանեանի նամակներուն մէջ բաժնեզիններու մա-
սին գրուածները լոկ ցոյց կու տան մեծ վատակաւորին նիւթական շատ ան-
նպաստ վիճակը: Նիւթապէս իր չգնահատուած եւ լքուած այս կացութիւնը
բնական է պատուարեր չէր Սփիւռքի այն ատենուան Հայութեան: Տպարա-
նատէր Թիւրպպեանին իմ փոքրիկ տալիքիս համար Զօպանեանի խնդրանքնե-
րուն տեղի տուի եւ զրկեցի, ինչպէս որ յաջորդ նամակներէն պիտի երևի: Սա-
կայն հոն պիտի երևի նաեւ որ տպարանատէրը դարձեալ չյարգեց իր խոս-
տումը եւ հուսկ, իբր քէ դրամասակի անկման պատճառաւ, որոշեալ գումարէն
իսկ աւելի պահանջեց, այնպէս որ գրեցիկն արտասպառութիւնները չստացայ՝
հակառակ վնարուած ըլլալուն: Այս նամակին վերջաւորութիւնը շահեկան է.
Զօպանեան, հակառակ գրածներու մասին «անապարանքով» եղած եւայլն
«քննադատութեան», նոյնիսկ դեռ պարունակութեան անձանօր յօդուածնե-
րըս հրատարակել կը խոստանար: Մի գուցէ դժգոհ էր Գուշակեան տաղաշա-
րներու հրատարակութեան իր ձեռին հակակարծիք ըլլալուն համար: Հրապա-
րակաւ երբեք չարտայայտուեցաւ տաղաշարքներուն իր ո՛չ-գիտական ռնով
հրատարակելուն քննադատութեանցս:

(Նման նախորդին, երկու քերք):

Մարտէյլ, 23 Փետր. 1934

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Մարտէյլ կը գտնուիմ շարաթէ մը ի վեր: Եկայ հոս Թէքէեանի յորեւ-

եանի հանդէսին մասնակցելու, ուրիշ կազմակերպութիւններ ալ խնդրեցին որ բանախօսութիւններ րնեմ, որով մտադրածէս աւելի երկար մնացի հոս: Այսօր կը մեկնեմ Նիս, ուր բարեկամ մը զիս հրաւիրած է 8-10 օր իրենց տունը երթալ հանդէսելու: Փարիզէն մեկնելէս քիչ առաջ ստացայ ձեր նամակը, ինչպէս եւ ձեր զրկած նոր յօդուածը, եւ տասը տոլարը, որուն հինգը Պ. Քէշեանի բաժնեդրինն է, մէկ տոլար «Ռօզըրէ»ի երկրորդ հատորին փօսթի ծախքին համար եւ չորսը՝ Թիւրապեանին յանձնելի: Ձեր չէքը Նիս ետք մճարելի էր, որով այդ գումարը ամիս մը յետոյ ձեռքս կրնար անցնիլ: Չափազանց զբաղած ըլլալով մեկնելէս առաջ ունեցած քանի մը օրերուս ընթացքին չկրցայ ձեզի պատասխանել: Պատասխանը այստեղէն կը գրեմ: Փարիզ դարձին՝ չորս տոլարը կը յանձնեմ Թիւրապեանին եւ կը զրկեմ ձեզի «Ռօզըրէ»ի Բ. հատորէն օրինակ մը:

Անահիտի Ե. տարւան 2—3 թիւը չափազանց ուշացաւ: Շատոնց շարուած է ամբողջութեամբ, բայց Թիւրապեանը հիմա իր նոր երկիրը իբր օրաթերթ կը հրատարակէ, եւ այդ ծանր աշխատանքով այնքան զբաւուած է որ Անահիտի գործը կը ձգձգէ կոր: Պէճիքա ճամբորդութիւնս ալ եւ այդ պատճառով Փարիզէն երկու շաբաթ քաջակայութիւնս՝ այդ թիւին ուշ մնալուն նը պատեցին: Մարտէյլ զալէս առաջ ամէն ինչ աւարտած էր եւ մինչեւ հիմա թիւը ամէն տեղ զրկուած ըլլալու էր, բայց զեռ հոս չէ ստացուած: Կը յուսամ որ քանի մը օրէն կը ստանան ամէնքը:

Այս լոյս տեսնելիք թիւին մէջ ալ չկրցայ ձեր յօդուածներէն մին դրնել: Բնաւ մտքերնէդ մի՛ անցընէք թէ անոնց արժէքը չկոտհատելուս համար է որ շուտ չեմ հրատարակեր դանոնք: Անթիւ եւ հրատարակելի յօդուածները դոր ունիմ, եւ որոնց մէջ շատ արժէքաւորներ՝ մէկ կամ մէկուկէս տարիէ ի վեր կը սպասեն (որոնց մէջ է նաեւ իմ իսկ այս կամ այն կարեւոր յօդուածաշարքերուս շարունակութիւնը): Ի՞նչ ընեմ, փոքր է Անահիտի ծաւալը, տարւան մէջ քանի մը թիւ միայն կրնամ հրատարակել, եւ հրատարակելի նիւթերը խիստ շատ են: Վստահ եղէք որ ձեր երկու յօդուածները՝ որ շահեկան են, եւ հին ձեռագրէ մը օրինակած անտիպ հետաքրքրական բնագրերը պիտի հրատարակուին Անահիտի մօտակայ թիւերուն մէջ:

Սիրալիբ բարեւներով

Ձերդ

Ա. Չօպանեան

27

(Գորշ գոյն քրքատարական բացիկ:)

(Փարիզ, 8 Օգոստոս 1934)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Անահիտի նոր թիւը ելաւ վերջնական անհուն դժուարութիւններէ յետոյ, շատ մեծ ուշացումով: Երաժշտութեան մասին հին զրուածքները դոր օրինակելով զրկած էիք, առաջին օրէն տուեր էի Պ. Թիւրապեանին որ շարել տայ եւ դրուի այս թիւին մէջ: «Գիրք դժուարութեանն է, շարելը դժուար է» ըսելով յետաձգեց միշտ, եւ չկրցայ պնդել: Յաջորդ թիւին մէջ պիտի դրնեմ Հայաստանի դորդերուն վրայ ձեր յօդուածը՝ եթէ դրամ ունենամ բաղձա-

թիւ քիւշէները շինել տալու համար . եթէ ոչ, երաժշտութեան վրայ գրուած քները պիտի հրատարակեմ անպատճառ: «Տիպ ու տառ»ը ստացայ:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Խանօքութիւն.— Թէոդիլի «Տիպ ու տառ»ը չունի եւ շատ կարիք ունի յօդուածի մը համար որ անգլիերէն պիտի հրատարակէի օտար պարբերականի մը մէջ հին հայկական տպագրական փայտափորագրեալ նկարներու մասին: Գործածելէ վերջ վերադարձուցի:

28

(Նախորդին նման:)

Փարիզ, 9 Յունիս 1934

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Երէկուան նամակիս մէջ մոռցայ զրել թէ ստացած եմ՝ «Խ. Հայաստանի դորդադործութեան վրայ» ձեր յօդուածը՝ ձեռագիր գրուած եւ վերամշակուած, եւ ձեր ընդարձակ նամակը: Դեռ չկրցայ վերբնթեռնուի ձեր յօդուածը: Այս օրերս աւելի քան երբեք ծանրաբեռնուած եմ հոգերով եւ աշխատանքներով: Զեր նամակին ալ պատասխանել զիւրին չէ, տասը տեսակ հարց կայ հոն: Կը յուսամ 8-10 օրէն քիչ մը աւելի հանդիստ բոպէ մը ունենալ, այն տեսն կը պատասխանեմ:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

29

(Իր սովորական սպիտակ, անգիծ քուզր, 6 քերք:)

Փարիզ, 17 Ապրիլ 1934

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացայ ձեր Մարտ 9 թուակիր նամակը եւ «Նոր հայկական եւ կովկասեան դորդեր»ու մասին ձեր յօդուածը: Այդ յօդուածին նիւթն ալ, զըրուածքն ալ չահեկան է, բայց դժբախտաբար անհնար է որ հրատարակեմ զայն սոյն թիւին մէջ՝ որ շարունակու վրայ է: Այն բազմաթիւ պատկերները զոր զըրկած էք քիւշէ հանելու համար՝ առնուազն 350-400 Փրանքի պիտի նստին (20 Փրանքը տոլար մըն էր այն տեսն: Յ. Ք.), եւ քիւշէ շինողին արդէն մօտ 1000 Փրանք պարտք ունիմ. . . մեծնատաղտկալի նեղութեանց մէջ եմ այս պահուստի պատկեր եմ շատ զգուշ շարժիլ, որպէսզի նաակը չընկղմի եւ կարենայ տուել ու տուել մինչեւ որ հասնին լաւագոյն օրեր՝ որ կը յուսամ թէ վերջապէս պիտի հասնին: Այսպէս չէր ըլլար կացութիւնս, եթէ բաժանորդները պարտաճանաչ ըլլային: Ահա հինգերորդ տարուան երկրորդ թիւն ալ հանեցի, բայց

զեռ բաժանորդներուն երեք քառորդը հինգերորդ տարուան բաժնեգիրն չեն վճարած, մանաւանդ Ամերիկայիները. կան որ, ու բաւական չափ, նոյնիսկ չորրորդ, ոմանք նաեւ երրորդ, տարուան բաժնեգիրն ալ չեն վճարած: Ատկից զատ, կան յօդուածներ, և շատ կարեւոր, որ երկար առնել ի վեր կը սպասեն, և որոնց պատկերներու քիչէները պատրաստ են, պէտք է որ վերջապէս առնաք հրատարակեմ (ինչպէս Եղիշէ Թադէոսեան նկարչին վրայ գրուած յօդուածը, բազմաթիւ պատկերներով, ինչպէս Յովհաննէս Բաշա Սադրդեանի վրայն գրած յօդուածն, նոյնպէս բազմաթիւ պատկերներով, ևւն.) շատոնց և ալ ստիպողական կամ այժմէական նիւթեր պիտի երեւան մամուլի տակ եզոյթիւն մէջ: Իսկ ձեր զրկածներէն՝ Երաժշտութեան մասին հին ձեռագրէ մը քաղուած կտորները պիտի զնեմ, որոնք բանասիրութեան համար կարեւոր տոքիմաններ են:

Ձեր յօդուածը գորգերու վրայ՝ անպատճառ պիտի երեւայ ուրեմն, ո՛չ այս պատրաստուող թիւին մէջ, այլ անկէց ետք երեւնալիք թիւին մէջ:

Ուրիշ պատճառ մըն ալ որուն համար կը նախընտրեմ զայն յաջորդ թիւին մէջ հրատարակել այն է որ չափազանց քննադատական է ձեր յօդուածը, և այդ ձևով արդար չէ, ու կրնայ մնասել այն խոշոր գործին՝ որուն ձեռնարկած է կառավարութիւնը: Գորգաւաճառ հմուտ բարեկամէ մը գիտեմ որ Լոնտոնի հրապարակին վրայ գորգաւաճառութեան մէջ Խորհրդային առեւտրական սենեակը յաղթանակած է, կարծեմ Խորհ. Միութեան երկիրներուն մէջ Հայաստանն է որ լաւագոյն գորգերը կը շինէ, ոչ միայն Կովկասէ, այլ և Թրքաստանէ ու Փոքր Ասիայէ հոն դացած վարպետ գորգի գործաւորուհիներու ձեռքով: Ձեմ գիտեմ թէ զուք տեսած էք նոր շինուած գորգերու բոլոր տեսակները: Միթէ չկա՞ն որ ըստ ամենայնի զեղեցիկ են և կատարեալ: Միթէ ամէ՞նքն ալ արժանի են նոյն գիտողութեանց գոր կ'ընէք և որ սկզբունքով ընդհանրապէս ճիշդ կը թուին (Ըսեմ միայն որ երբ կ'ընէք թէ զրոյ մը չի կրնար հէքեաթի մը զանազան փոփոխակներն իրարու խառնել և զայն նոր բաղադրեալ ձևով մը գրել, ճիշդ չէ ըսածնիդ: Գրող մը որ տաղանդ ունի, ճիշդ այդ կերպով կրնայ նորոգել, ճոխացնել, խրացնել հէքեաթ մը. արդարեւ այլեւս այդ չըլլար այս ինչ գաւառին կամ գեղին հէքեաթը, իր ֆօլքլորական նիւթ հաւաքուած ու նոյնութեամբ գրի առնուած, բայց կ'ըլլայ զրական նոր ու զեղեցիկ գործ. օրինակներ կան): Նոյնպէս և կարելի չէ՞ որ վարպետ գործադրիչներ գորգի որոշ տեսակի փոփոխակներ իրար խառնելով ներշնչականօրէն՝ նոր ու ազուր վարիանդ մը հանեն, որ այլեւս չըլլար այս ինչ գաւառի հին աւանդական գորգին կրկնութիւնը, այլ «Երեւանի գորգ», նոր վարիէդէ մը: Իսկ թէ Հայաստանի մէջ նոր շինուած գորգերը կը շինուին ու կը ծախուին իրր՝ օրինակ, Ղարաբաղի, Շիրվանի, ևւն. գորգեր, կ'ըմբռնեմ որ իրաւունք ունիք պահանջելու որ աւանդական գծադրութիւնը պահպանուի (հոտ ալ կրնամ սակայն հարցնել թէ նոյնիսկ իւրաքանչիւր գաւառի մասնաշաղկապի գորգերու գծադրութիւնները դարերու ընթացքին փոփոխութիւններ չեն ստացած, մնալով հանդերձ իւրաքանչիւր գաւառի յատուկ ճաշակին մէջ):

Յօդուածը կը դարձնեմ ուրեմն, և կը խնդրեմ որ քիչ մը հաճիք ըլլամսիւր բնէ, զնահատական բաժինը չեշտել և ընդլայնել, ու գիտողութեանց բաժինը աւելի բրէտիլ ա նիւստէ կերպով գրել: Ատիկա շատ կարեւոր յօդուած է, կրնայ աւելի ազդեցութիւն ունենալ Հայաստանի զեկաւարներուն վրայ, եթէ ամէն ինչ ճշգրիտ ու լիակատար կերպով ըսուած ըլլայ հոն: Կը զըրկեմ նաեւ ներքակ Արեւ թերթէն լուր մը, ուր կը տեսնէք թէ Խոնջ տէլօրըման կու տայ կոր հետզհետէ կառավարութիւնը գորգաշինութեան: Այդ մանրա-

մասնութիւններն ալ աւելցուցէք ձեր յօդուածին: Նոր Սերաստիայի (Նոր Արարկիրի մէջ ալ կարծեմ) գորդաշինութեան քէզկեանքն կան:

Աւանդամ մը եւս կը խնդրեմ որ մեքենայով չդրէք, այլ ձեռքով: Ձեր մեքենագրութիւնը շատ դժուար ընթեանելի է, գրաշարին հոգին կ'ելլէ բոսեր հասկնալու համար, սխալներ շատ կ'ընէ, ստիպուած եմ քանի մը անգամ փորձ սրբագրել: Ի՞նչ կը կորսնցնէք եթէ ձեռքով դրէք: Հաճեցէք, խնդրեմ, ձեռքով դրել ձեր յօդուածը, եւ տողերը ոչ իրարու շատ մօտ: Առով բարեկամական ծառայութիւն մը պիտի մատուցանէք ինծի:

* * *

Գրած եմ արդէն թէ ստացած եմ ձեր զրկած 10 տուարը, 4ը յանձնած եմ Թիւրքապեանին: «Ռօզըլէ»-ի երկրորդ հատորէն օրինակ մը զրկեցի ձեզի: Հիմա ստացած ըլլալու էք. 5 տուար ալ Քէշեանի բաժնեգրինն էր:

Անահիտի երկրորդ միացեալ թիւն ալ ստացած ըլլալու էք այժմ, բաւական օրէ ի վեր: Թիւրքապեանին ձեր պարտքին մնացորդը մի ուշացնէք զրկել:

Ձեր միւս երկու յօդուածներն ալ պիտի երեւան՝ զորդերու յօդուածէն անմիջապէս ետք երեւալիք թիւերուն մէջ: Անոնք իրենց շահեկանութիւնը չեն կորսնցնիր քիչ մը սպասելով:

Կը մտղթեմ անշուշտ սրտանց որ հարստանաք նախ ձեր բարիքին համար, յետոյ՝ որպէսզի, ինչպէս կ'ըսէք, ինծի օգնէք որ Անահիտը կարենամ առանց սիրամաշտքի կանոնաւորապէս հրատարակել:

Կը նախընտրեմ ոչինչ ըսել Դուրեանի դէմ գործուած ոճիրին վրայ: Սիրտ սեղմող նիւթ մըն է առ: Խայտատակուեցաւ մեր ժողովուրդը: Դատարանը պիտի պատժէ անշուշտ նիւթական ոճրագործները: Հայ ժողովուրդն է որ պէտք է բարոյապէս պատժէ ոճիրը թելագործներն ու սարքողները, ապա թէ ոչ կորսուած է այս ժողովուրդը: Դուք օրինակի համար՝ այդ ոճիրէն յետոյ ալլեւ աշխատակցելու չէիք Հայրենիքին: Բազմալիլ, Սիւն, Կոչնակ, Համդէս Ամսօրեայ, Անահիտ ունիք, չի՞րաւեր:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

30

(Նախորդին նման, երկու քերք:)

Փարիզ, 8 Յունիս 1934

9 Ռիւ Սէյ

Սիրելի Պ. Քիւրաեան,

Վեւի նոր թիւը աւսայ, անոր մէջ Քուչակեան խրատական տաղերու փոքրիկ շարք մը հրատարակած էք՝ «Պղնձէ քաղաք»-ի հին տպագրութենէ մը քաղելով զանոնք: Առանց մէջ չկայ մէկ հատ որ «ցարդ անծանօթ մնացած» ըլլայ. բոլորն ալ ինծի ծանօթ էին եւ հրատարակուած այլոց կամ իմ կողմէ: Շահեկան է սակայն ձեր հրատարակութիւնը, սրովհետեւ տաղերը տեղափոխուած են, մերթ սրտէ քառեակներու երկու տողերը ուրիշ քառեակի մէջ փոխա-

գրուած են (ընդհանրապէս աւելի աղաւաղեալ քան ուրիշ օրինակներու մէջ), ու կան տեղ տեղ փոփոխակներ որ լաւագոյն չեն քան ծանօթ եղածներուն ամենէն ընտիրները, բայց շահեկան են, ուսումնասիրութեան համար: Նորութիւն է այն որ այդ խրատական տաղերուն (որ շատ բազմաթիւ են) դէթ մէկ խումբը արդէն տպագրուել է եղեր հաւաքածուի մը մէջ ԺԸ. դարու վերջերը: Տաղիկներուն բաժանումը դո՞ւք բրած էք, թէ զբօխն մէջ կայ արդէն. անոնց սկիզբի Ա.Բ.Գ.Դ. դո՞ւք գրած էք, թէ տպագիր օրինակին մէջ ալ կայ: Այս մասին հաճեցէք գրել: Այդ գիրքը Պոլիս տպուած է, այնպէս չէ՞: Լաւ էք բրած՝ այդ նորութիւնը երեւան հանելով (իմ պատրաստելու վրայ եղած դործին մէջ ատ ալ իր տեղը պիտի ունենայ): Բայց ինչո՞ւ Վէմին մէջ: Ձէք՞ք կրբնար Համգէս Ամսօրեային, Պայքարին, Կաշմակին գրել: Ձեր մայրն իսկ ձեզի դիտողութիւն բեր է, և իրաւամբ: Եթէ ձեզի պէս երիտասարդ մտաւորական մը այդքան շուտ կը մտնայ կատարուած քառմանկի ոճերը, ինչո՞ւ չքաջայերուն անոնք:

Ամսիկտի թիւը դեռ չեյաւ, անտանկի նեղութեանց մէջ եմ: Թիւրապեանը Նոր Երկիր օրաթերթի սկսաւ հրատարակել, բնականաբար ան ալ դժուարութեանց մէջ է, աւելի ևս դժուարացած է թերթիս շուտ հրատարակուիլը: Կը յուսամ որ ամսէ մը (չն ուշ) լոյս տեսնայ: Ինչքա՞ն ուշ մնաց...

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Փուշակեան տաղաշարքի մասին ակնարկուած Վէմի մէջ յօդուածս հրատարակուած է այդ պարբերականին Դ. բիւիմ մէջ:

31

(Նախորդին նման, չորս քերք:)

Փարիզ, 11 Նոյ. 1935

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացայ ձեր Հոկտեմբեր 21 թուակիր նամակը: Ստացած եմ նաեւ, ու շատոնց, ձեր յօդուածը հայ գրքերու փորագրական նկարներու պատմութեան վրայ, բազմաթիւ պատկերներով: Ձէի կրցած անմիջապէս պատասխանել, նախ որովհետեւ ծայրայեղօրէն զրաղած էի վերջերս: Երկրորդ որովհետեւ որոշ չէի գիտեր ի՞նչ պատասխանեմ: Ձեր յօդուածը անշուշտ ունի իր շահեկանութիւնը և կ'արժէ հրատարակել զայն, բայց պատկերները չափազանց բազմաթիւ են, ծախքը շատ մեծ, հիմա ալ՝ շուտաւոր եմ թէ ի՞նչ ըսեմ ձեզի: Եթէ կ'ուզէք սպասել բաւական երկար, ձեզեցէք այդ յօդուածը քովս, երբ դրամ ունենամ, քիչէնէրը չինել կու տամ (պատկերներու թիւը քիչ մը պակսեցնելով, որովհետեւ չափազանց շատ են և յաճախ իրարու մօտիկ բաներ են), յետոյ կը հրատարակեմ: Իսկ եթէ յոյս ունիք ուրիշ տեղ շուտով հրատարակելու, իմացուցէք, կը զրկեմ ձեզի:

Հայաստանի նոր գորգերուն վրայ ձեր յօդուածը արդէն չարուած է, պիտի երեւայ այն թիւին մէջ որ լոյս կը տեսնէ 5—6 շաբաթէն: Երկար փնտրատուք ընելով՝ գորգի հին քիչէնէրէն երկուքը գտայ, և ձեր յօդուածին հետ

ատոնք ալ պիտի դնեմ, բայց չգտայ Նիւ Եւրօքի Մեթրոփոլիթըն Միւզէումի դորդին քիւղէն, թող ան ալ պակաս բլլայ: (Նամակին սկիզբը, աջ անկիւնը, Զօպանեան աւելցուցած է. «Գորգերու ձեր նկարները քիչ օրէն կը դարձնեմ ձեզի»):

Պօղոս—Պետրոս եկեղեցիի որմանկարներուն պատկերները կը կարծեմ թէ դրկած եմ ձեզի: Անգամ մը փնտռեցի թղթերու մէջ եւ չգտայ: Դուք ալ նայեցէք ձեր թղթերուն մէջ: Եթէ իրօք հոս մնացած են, օր մը կը գտնեմ անշուշտ դանոնք: Զեպէ խնդրած էի, որ յօդուածները ձեռքով գրէք, եւ ոչ թէ մեքենայրուած գրկէք, ձեր մեքենայրուած յօդուածները թէ՛ իմ եւ թէ՛ գրաշարին հոգին կը հանեն: Նորէն մեքենայրուած գրեր էք ձեր վերջին յօդուածը...

Զեր միւս յօդուածներն ալ քոյս են, խնամքով պահուած: Պիտի հրատարակեմ, երբ տեղ ունենամ: Հրատարակելիք շատ բան կայ գիտուած, եւ Անահիտը դժբախտաբար հետեւէն հետեւ կ'երեւայ: Քուչակեան տաղերու վրայ աշխատանքս դեռ չէ վերջացած: Երկար ու դժուար դործ է, կը յուսամ որ 2-3 ամիսէն կը վերջանայ: Ասկից ետք պիտի անցնիմ Թլիւրանցիին (այս վերջինէն ամէն ինչ որ հրատարակած էիք Հայրեմիթին մէջ, ամէնքն ալ արդէն հրատարակուած են ուրիշ տեղ: Սինանի վրայ ձեր յօդուածը զիս արդէն շատ կը հետաքրքրէ: Ատիկա վերապահեցէք Անահիտին): Միւս նիւթերն ալ որոնց վրայ գրեր էք կամ գրելու միտք ունիք, շահեկան են: Բայց ինչպէ՞ս տեղ գտնել այդ բոլորին: Զեր աշխատասիրութիւնը շատ գոյելի է, բայց շատ հասցեւորով ալ կ'արտագրէք:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Զօպանեանի ակնարկած յօդուածս «Փայտափորագրչական մանրանկարչութիւնը և մանրանկարիչները Հայ պապերութեան մէջ» արդարեւ ունէր 30 պատկեր: 1937ի Բաղմալէպին մէջ հրատարակուեցաւ բոլոր բլիշէներով եւ 1938ին ալ՝ իբր առանձին գրքոյկ: Արդարեւ պատկերներէն ումանք շատ մօտ էին իրարու, որովհետեւ նոյն փորագրուած պատկերին աւելի վերջը եւ տարբեր հրատարակութեան մէջ եղած օրինակութիւններ էին, յօդուածին համար խիստ կարեւոր: Զօպանեանի յիշած «Սինանի վրայ» յօդուածս գրուած էր Թուրքիոյ կողմէ իւրացնել փորձուած նարտարապետ Սինանի եւ անոր հօրեղբոր Նուսուֆ էդ տին էլ Ադըգ Սինան նարտարապետին մասին, որ հրատարակուեցաւ Հայրենիք ամսագրին մէջ: Այս երկու յօդուածներն ալ հրատարակած եմ անգլերէն խանրածանօթ պարբերականներու մէջ:

Հրատ. Յ. ՔիւրՏեԱՆ

(Շար. 3)